

Всеукраїнська наукова конференція

«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»

29 квітня 2025 року
М.Одеса

Міністерство освіти та науки України

**Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського**

**Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка**

**Відділ історії козацтва на півдні України
Науково-дослідного інституту козацтва при Інституті
історії України НАН
України**

Одеський національний морський університет

Одеський національний художній музей

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТРЕНДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2025

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 11 від 18 червня 2025 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 17 від 26 червня 2025 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*
Лаборант кафедри історії України Яковлєва Д. Є. (Одеса) –
відповідальний секретар

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Бруяко І. В. (Одеса)

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції «**Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень**», яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Гончарук Т. Г.
д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО НІМЕЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1934–1938) <i>Левченко Валерій</i>	9
---	---

ШКІЛЬНА ОСВІТА ОДЕЩИНИ В 1944 Р. <i>Осипенко Олександр</i>	18
---	----

СЕКЦІЙНІ ЗАСІДАННЯ

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. <i>Артюх Ірина</i>	23
--	----

ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ 1932-1933 РОКІВ: НА МАТЕРІАЛАХ ОДЕЩИНИ <i>Ахмедова Айна, Діанова Наталія</i>	30
---	----

ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ЩОДО ІСТОРІЇ ОСВІТИ І НАУКИ В ОДЕСІ ПЕРІОДУ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1941–1944 РР. У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ <i>Барабаш Владислав, Левченко Валерій</i>	38
--	----

ВІДГОМОН УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 Р.) НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМ <i>Бережна Валерія, Савченко Віктор</i>	47
---	----

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАННЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	54
--	----

ДАНІ ПРО ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я В «ГЕОГРАФІЇ» СТРАБОНА <i>Єрмакова Валерія, Водько Владислав</i>	59
---	----

Березанський Антон, здобувач першого
рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія
Коваленко Оксана, к.і.н., доцент
кафедри історії України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава

УДК 904:738.81]:902(477.53)

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПІЧНИХ КАХЕЛЬ ЗА ЗОБРАЖЕННЯМИ НА ПРИКЛАДІ АРХЕОЛОГІЧНОГО МАТЕРІАЛУ РАНЬОМОДЕРНОЇ ПОЛТАВИ

Анотація. У статті розглянуто проблематику типологізації пічних кахель на основі їхніх зображень, що є альтернативним підходом до традиційного розподілу за тектонічною формою та функціональним призначенням. Автор спирається на розроблену Агнією Колупаєвою розширюючи її своїми пропозиціями на основі останніх археологічних відкриттів. Також використану типологізацію пічних кахель за зображеннями підкріплено археологічними знахідками з розкопок ранньомодерної Полтави.

Ключові слова: пічні кахлі, кахля, типологізація кахель, ранній модерн, Полтавська фортеця;

Універсальної типологізації пічних кахель, яку б можна було застосовувати до всіх виробів, регіонів та періодів – у науці не існує. Найбільш поширеним є підхід розрізняти кахлі за тектонічною формою і від цього в подальшому ділити їх за функціональним призначенням. Втім, мета цієї публікації звернути увагу на інший принцип типологізації цих глиняних виробів, а саме, як це історіографічно було висвітлено в захищеній дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства Агнії Колупаєвої в 1999 році — систематизація їх за зображеннями, а

також підкріпити цей поділ прикладом з археологічних досліджень ранньомодерної Полтави.

У згаданій роботі дослідниця навела кілька видів: геометричний орнамент (хрестоподібні мотиви, лінійні знаки, солярні символи тощо), рослинний орнамент (зображення гілок дерев, квітів, цілих букетів та вазонів тощо), тератологічні зображення (аніمالістичні або орнітоморфні) та сюжетний декор [1, с. 92]. Всі ці види, у тій чи іншій мірі, мають археологічне підтвердження з розкопок на території Полтавської фортеці. У XVII-XVIII ст., за висновками Ю. Пуголовка та Є. Калашника, особливу популярність отримує одноманітний килимковий декор на печі, що веде за собою поширення кахель рослинного та геометричного зображення, тоді як сюжетні вочевидь використовувалися вибірково [2, с. 110].

Стосовно останнього, то він, за типологізацією А. Колупаєвої, також має свої підтипи, а саме: релігійні сюжети та побутова тематика. До першого відносяться виконання зображень Юрія Змієборця, образ Богородиці, зображення святих, виконання сцен Страшного Суду тощо. Побутова тематика включає в себе сюжети відносин між людьми (кохання, сварки, бійки тощо), зображення праці (рільники, догляд за тваринами, робота в полі, полювання, заняття різноманітними ремеслами тощо), військові сюжети (вершники, солдати на марші тощо), а також сценки розваг (скоморохи, танцівники, чи якісь сатиричні й інші гумористичні зображення) [1, с. 92-93]. Такі зображення теж відомі в полтавських дослідженнях. Вартує уваги сюжет з двома чоловіками, що б'ються на шаблях, який фрагментарно час від часу траплявся в різних частинах міста: передгороддя фортеці (вул. Конституції, 2), Мазурівка (просп. Першотравневий), північно-західне передмістя (поблизу Сонячного парку) тощо. Хоча жодної цілої кахлі не виявлено, за наявними фрагментами О. Коваленко вдалося реконструювати зображення, публікацію якого вміщено в її монографію 2018 року «Гончарство Полтави XVIII століття» [3, с. 306-314].

Повертаючись до списку типів зображень наведеного в роботі А. Колупаєвої, на мій погляд, він не є повним. Думаю, що в

один ряд до геометричних, рослинних, тератологічних та сюжетних зображень, варто було б ще додати геральдичні. Або ж, це може стати одним з підтипів сюжетних зображень, втім сумнівів, що геральдичні мотиви варто виділяти окремо, у мене немає. Час від часу вони трапляються археологам і їх вдається реконструювати. Для прикладу, одним з крайніх таких відкриттів стала знахідка одразу двох родових гербів Івана Мазепи та Пилипа Орлика в Батурині, у ході розкопок 2017-19 рр. [4]. Або ж ціла колекція геральдичних кахель з досліджень міста Острог, Рівненської області, публікація яких та ведення у науковий обіг здійснено в 2017 р. [5]. На мою думку, це говорить про не епізодичність подібних геральдичних знахідок, вище наведено по одному прикладу публікацій таких артефактів з Лівобережжя та Правобережжя, отже це характерно всій Україні, де було поширено кахлярство. Характерно це й території Полтавської фортеці, фрагмент нижньої частини коробчастої кахлі з геральдичним орлом було виявлено у 2008 р. в ході досліджень за адресою Конституції, 4 [2, с. 71]. Окрім того, у різних частинах міста було знайдено серію фрагментів із зображеннями лева та грифона. Перший зразок цього сюжету походить з траншеї в Сонячному парку 1992 р. [6, с. 67-68]. Відмінні за контурами, але досить подібні за сюжетом та зображеними фігурами є зразки безсумнівно геральдичних кахель з розкопок вул. Конституції, 4 [2, с. 93]. Тож очевидно, що кахлі з родовими гербами великих політичних діячів минулого, знаних родів, чи кахлі з гербами міст і держав – виділяються на фоні інших, тому геральдичні сюжети можна розглядати як окремий тип зображень.

Отож, вище нами було розглянуто типологізацію кахель за зображеннями. Вона не є довершеною в історіографії, адже більшість дослідників, що займається проблематикою кахлярства надають перевагу ділити їх за формами у своїх публікаціях, дещо менше за пластикою поверхні та типом декору. Останній підхід, а також розглянута нами систематизація за зображеннями набули більшого поширення в колі мистецтвознавців, ніж в археологічних працях. Остання, відома на сьогодні, теоретична розробка була запропонована Агнією Колупаєвою в 1999 р., вона виглядає

наступним чином: геометричні, рослинні, тератологічні та сюжетні кахлі з поділом останніх на кілька підтипів. У цій публікації окрім висвітлення теоретичної основи й підкріплення її полтавськими археологічними матеріалами, цей список доповнено моєю пропозицією виокремлення ще й геральдичних зображень. Фінальний варіант такої типологізації наведено на схемі.

Список використаних джерел

1. Колупаєва А. В. Українські кахлі XVIII-початку XX ст. (Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть): кандидатська дисертація. Львів, 1999. 226 с.
2. Пуголовок Ю.О., Калашник Є.С. Дослідження Полтавської фортеці: Старе місто. – Київ-Полтава, 2009. – 132 с.: іл. + 4 кол. вкл.
3. Коваленко Оксана. Гончарство Полтави XVIII століття: монографія. – Опішне: Українське Народознавство, 2018. – 448 с.
4. Батуринські кахлі з гербами П. Орлика та І. Мазепи: реконструкції та аналіз / В.І. Мезенцев // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. — К.: Глухів, 2020. — Вип. 13. — С. 129-139.
5. Бондарчук О., Бондарчук В., Пустовіт Н., Філіп'єва Ю. Острозькі кахлі з імперською символікою // Острозький краєзнавчий збірник. – Вип. 9. – Острог, 2017. – С. 190-202.
6. Калашник Є. С. З матеріальної культури полкового міста Полтава, XVII – XVIII ст. (за матеріалами 1992 р.) // Магістеріум. – Київ: ТОВ “АГРАР МЕДІА ГРУП”, 2009. – Вип. 36: Археологічні студії. – С. 66 – 69.

*Berezanskyi Anton, a first-level
of higher education student, majoring in 032
History and archeology
Kovalenko Oksana, Candidate of Historical
Sciences, Associate Professor of the
Department of History of Ukraine*

**TYPOLOGIZATION OF STOVE TILES ACCORDING TO
IMAGES USING THE EXAMPLE OF ARCHAEOLOGICAL
MATERIAL FROM EARLY MODERN POLTAVA**

Abstract. The article considers the issue of typology of stove tiles based on their images, which is an alternative approach to the traditional division by tectonic form and functional purpose. The author relies on the one developed by Agnia Kolupaeva, expanding it with her own proposals based on recent archaeological discoveries. Also, the typology of stove tiles based on images used is supported by archaeological finds from excavations of early modern Poltava.

Key words: stove tiles, tiles, typology of tiles, early modernism, Poltava Fortress;

Електронне наукове видання

Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2025. 250 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються сучасних трендів досліджень історії та археології України. До неї увійшли публікації молодих вчених, аспірантів та здобувачів освіти, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції **«Історія та археологія України: сучасні тренди досліджень»**, яка відбулася **29 квітня 2025 року** у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Яковлєва Д. Є.

Дизайн обкладинки: Засоба К. І.